

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ УКРАЇНЦІВ
У КИТАЇ В ПЕРІОД ЯПОНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ**

В статті подана джерельна база дослідження повсякденності українців у Китаї в період японської окупації. Проаналізовано різноманітні джерела з мігрантського життя українців. Досліджено масив неопублікованих емігрантських документів Державного архіву Хабаровського краю. Проаналізовано унікальні документи Головного бюро у справах радянських емігрантів в Маньчжурської імперії: накази, розпорядження, доповіді та звіти Бюро, матеріали з'їздів ГБРЕМ, листування відповідальних чиновників з емігрантами та офіційними особами з Японської військової місії. подано інформацію про емігрантський уряд, створений японськими спецслужбами на території окупованої Маньчжурії.

Стаття містить інформацію Відомості про діяльність створеної японцями політичної організації Кіо-Ва-Кай. В статті представлені документи Харбінського комітету допомоги російським біженцям: анкетні картки біженців, які звернулися до комітету з приводу отримання виду на проживання, різного роду статистичні дані, прохання про матеріальну допомогу та працевлаштування, відомості про благодійну діяльність комітету.

Проаналізовано документи особистих фондів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації: І.І. Серебренникова, В.Н. Іванова. Подано документи і матеріали з архівів і бібліотек США: Каліфорнійського університету (Берклі, Каліфорнія), архівної бібліотеки Банкрофт (The Bancroft Library, Berkeley, California).

В статті окреслено коло використаних опублікованих джерел, яке включає: а) документи офіційного походження: акти міжнародної політики, документи нормативного характеру періоду японської окупації Маньчжурії (опубліковані урядом Маньчжоу-Ді-Го, Кіо-Ва-Кай і Бюро у справах російських емігрантів), матеріали кримінально слідчих справ реемігрантів та ін.; б) емігрантські матеріали: збірники, листи, агітаційні матеріали Кіо-Ва-Кай і БРЕМ (ГБРЕМ), щоденники, монографії, статті, календарі, періодичну пресу.

Ключові слова: історичні джерела, українська еміграція, джерельна база, українці в Китаї, японська окупація.

Тривалий час українсько-китайські взаємини мали опосередкований характер і здійснювалися в рамках відносин Росії з Китаєм, які було започатковано в першій чверті XVII ст. Українці входили до складу російського посольства, релігійних і торгових місій тощо. Проте, вивченням життя та діяльності українців у Китаї дослідники не займалися. Тому, мета даної статті – дослідити джерельну базу з історії повсякденності українців у Китаї періоду японської окупації.

Основний масив неопублікованих джерел складають емігрантські фонди Державного архіву Хабаровського краю (ДАХК), найважливішим з яких є фонд 830, що містить унікальні документи Головного бюро у справах радянських емігрантів в Маньчжурської імперії (ГБРЕМ) – своєрідного «емігрантського уряду», створеного японськими спецслужбами на території окупованої Маньчжурії. Фонд налічує 58367 справ, що охоплюють весь десятирічний період існування Бюро – з моменту виникнення 28 грудня 1934 по 1945 рр. На-

кази, розпорядження, доповіді та звіти Бюро, матеріали з'їздів ГБРЕМ, листування відповідальних чиновників з емігрантами та офіційними особами з Японської військової місії (ЯВМ) представляють велику інформацію про адміністративну, політичну, економічну та культурну діяльність цієї організації, дозволяють судити про характер взаємин окупаційної влади з емігрантами в умовах мінливої зовнішньополітичної ситуації, про проблеми емігрантського буття. Діяльність одного з відділень ГБРЕМ представлена в документах фонду 1127 – Відділення Бюро у справах російських емігрантів на ст. Прикордонна. Матеріали Комітету з переселення в Тоогенській район, зосереджені у фонді 832, містять списки емігрантів-переселенців, їхні анкети і прохання, листування відповідальних осіб з приводу сільськогосподарського інвентарю, будівництва житла і шкіл.

Відомості про діяльність створеної японцями політичної організації Кіо-Ва-Кай містить фонд 831 – Особливий відділ Бінцзянського штабу Кіо-Ва-Кай. Організація Кіо-Ва-Кай, що характеризувалася її творцями як «неофашистська», являла свого роду державну партію, покликану забезпечити ідеологічну та політичну єдність багатонаціонального населення Маньчжурії. У документах фонду, що охоплюють період з 1938 по 1943 рр., представлена діяльність Кіо-Ва-Кай з організації політичної пропаганди, військовому вихованню молоді, створенню добровільних дружин.

Цінні документальні матеріали з історії радянської емігрантської колонії Харбіна представлені в 136 справах Харбінського комітету допомоги російським біженцям (ХКПРБ), зосереджених у фонді 1128. Архів ХКПРБ містить анкетні картки біженців, які звернулися до комітету з приводу отримання виду на проживання, різного роду статистичні дані, прохання про матеріальну допомогу та працевлаштування, відомості про благодійну діяльність комітету. Різноманітну інформацію про російських емігрантів в Маньчжурії містить особистий фонд документів В.І. Чернишової (ф. 849). Начальник архівного відділу Управління НКВС В.І. Чернишова опинилася в Маньчжурії в 1945 р за службовим обов'язком і саме завдяки її зусиллям, були зібрані емігрантські документи і вивезені з Китаю до СРСР.

У Державному архіві Російської Федерації зберігається особистий фонд І.І. Серебренникова – одного з видних громадських діячів російського Китаю, вченого, політика, і книговидавця (ф. 5873). У справах фонду зібрано листування І.І. Серебренникова з представниками далекосхідної емігрантської інтелігенції – відомим письменником і журналістом Вс. Н. Івановим, професором Юридичного факультету Харбіна Г.К. Гінс, популярним Харбінським поетом А. Гризовой, політиком і громадським діячем П.В. Вологодським та ін. Матеріали фонду містять записки І.І. Серебренникова про громадянську війну, вирізки з емігрантських газет, листування з Товариством Сибіряков (Чехословаччина) та Товариством вивчення маньчжурського краю (Харбін).

Фонд Р-7339 містить особистий архів відомого російського письменника і публіциста В.Н. Іванова, в якому представлені документальні свідчення його участі в з'їзді несоціалістических організацій у Владивостоці (1921 р.), стаття про Н.Д. Меркулова, а також листи останнього до В.Н. Іванова, що містять критичну характеристику відомих діячів білого руху, які стали згодом ключовими фігурами російської еміграції в Китаї, – генералів Глібова, Дитерихса, Семенова та інших.

Важливу групу джерел складають документи і матеріали з архівів і бібліотек США. Одна з найбільших колекцій документів і матеріалів з історії Зарубіжної СРСР зберігається в бібліотеках Каліфорнійського університету (Берклі, Каліфорнія). В архівній бібліотеці Банкрофт (The Bancroft Library, Berkeley, California) знаходиться особистий фонд П.П. Балакшина, автора відомого

двотомної праці з історії російської еміграції в Китаї. Матеріали фонду (Peter P. Balakshin Papers, boxes 1, 3) охоплюють період з 1929 по 1989 рр. і являють собою документальні свідчення безпосередніх учасників подій емігрантської історії, що стали основою для написання як «Фіналу в Китаї», так і інших творів письменника. Велика переписка П.П. Балакшина з емігрантами показує реакцію його кореспондентів на «Фінал в Китаї», полеміку, що розгорнулася на сторінках листів з приводу окремих моментів історії радянського Китаю.

Різноманітна інформація про радянських емігрантів в Маньчжурії, висловлювання, що характеризують діяльність цивільної адміністрації Маньчжоу-Ді-Го і соціально-політичні підвалини маріонеткової імперії, містяться в інтерв'ю відомого харбінського професора Г.К. Гінса, що зберігається у відділі усної історії (Oral History Office) бібліотеки Банкрофт і Публічній бібліотеці Нью-Йорка.

Матеріали розслідування діяльності російської фашистської організації, створеної А.А. Вонсяцкого на території США (Коннектикут), мають на особистому фонді Т. Додда (Thomas J. Dodd Papers, box 2), що знаходиться на зберіганні в дослідницькому центрі Університету Коннектикуту (The Dodd Research Center, University of Connecticut). У матеріалах фонду є відомості про співпрацю А.А. Вонсяцкого з «вождем» російських фашистів у Китаї К.В. Родзаєвським, про антирадянську діяльність двох «вождів» та їх контактах з гітлерівськими фашистами.

Коло використаних опублікованих джерел включає: а) документи офіційного походження: акти міжнародної політики, документи нормативного характеру періоду японської окупації Маньчжурії (опубліковані урядом Маньчжоу-Ді-Го, Кіо-Ва-Кай і Бюро у справах російських емігрантів), матеріали кримінально слідчих справ реемігрантів та ін.; б) емігрантські матеріали: збірники, листи, агітаційні матеріали Кіо-Ва-Кай і БРЕМ (ГБРЕМ), щоденники, монографії, статті, календарі, періодичну пресу.

Інформація правового характеру міститься в нормативних збірниках «Положення про арбітражний суд при Бюро у справах російських емігрантів в Маньчжурській імперії», «Положення про службовців Бюро у справах російських емігрантів в Маньчжурській імперії», «Законоположення і правила про школи» та ін. Збірник матеріалів про діяльності ХКДРБ «Харбінський комітет допомоги російським біженцям» містить історичну довідку, статистичні дані, інформацію про кадровий склад і динаміку активності цієї організації. Різноманітна інформація з економіки Маньчжурії та підприємницької активності росіян на її території представлена в книзі Е.Х. Нилуса «Історичний огляд Китайської Східної залізниці. 1896 – 1923 рр.», в дослідженні Л.І. Любимова «Нариси з економіки Маньчжурії», діловому збірнику «Комерційний Харбін (1931-1932 рр.)». Останній містить велику інформацію про стан різних галузей економіки Харбіна, різноманітні статистичні дані, включаючи інформацію про кількість українського населення міста, яке підрозділяється на емігрантів, радянських громадян та осіб, які взяли китайське громадянство.

Важливу роль в розумінні сутності політики японських окупаційних властей відносно російської білої еміграції в Маньчжоу-Ді-Го грають матеріали, видані особливим відділом Кіо-Ва-Кай і ГБРЕМ. Збірники Кіо-Ва-Кай за 1938, 1939, 1942, 1943 рр. роз'яснюють цілі та завдання цієї організації, розкривають її стратегію і тактику в роботі з російським емігрантським населенням, дозволяють простежити, як змінювалися акценти в її ідеології в залежності від політичної кон'юнктури. Унікальний пам'ятник періоду Маньчжоу-Ді-Го являє собою ювілейне видання «Велика Маньчжурська імперія», випущене спільними зусиллями Кіо-Ва-Кай і ГБРЕМ. У ньому зібрані різноманітні відомості з історії маріонеткової імперії, про роль українського насе-

лення в розвитку економіки і культури Маньчжурії, про структуру і діяльність Бюро у справах радянських емігрантів і т.д.

Цінним джерелом з історії російських колоній Північного Китаю з'явилася брошура «Російський антикомунізм в Північному Китаї. 1937-1942 рр.». Видання, що вийшло до п'ятирічної річниці діяльності Російського антикомуністичного комітету, що виконував роль емігрантського центру в роки японської окупації, дає відомості про цілі і завдання цієї організації, її структуру, кадровий склад і політичну ідеологію.

Виключне значення для вивчення шанхайської гілки радянської діаспори в Китаї має альбом В.Д. Жиганова «Русскі в Шанхаї», який можна класифікувати одночасно як історичне джерело і як авторське дослідження історії російської колонії в Шанхаї в 20-30-і рр. Поряд з документальною інформацією фотографічного і фактичного характеру, в роботі присутні авторські ціннісні орієнтири та політичні переконання. Аналогічним чином можна характеризувати роботу Е.М. Красноусова «Шанхайський російський полк», запечатлевшую хроніку подій з історії радянського підрозділу в Шанхайському волонтерському корпусі, і дослідження В.Н. Жернакова «триріччя», що містить відомості про розселення та структурну організацію російських козаків в одному районів Маньчжурії, що межують з СРСР.

Дослідження політичного менталітету української діаспори в Китаї стало можливим, завдяки вивченню програм емігрантських партій і рухів, політичних і соціально-філософських праць емігрантських авторів – В.Ф. Іванова, В.Н. Іванова, І.Б. Коджак, К.В. Родзаевским, Н.І. Никифорова, Г.К. Гінса, Н.В. Устрялова та ін.

Найважливішим джерелом для вивчення проблеми російської діаспори в Китаї з'явилися емігрантські періодичні видання Харбіна, Шанхая і Тяньцзінь. Велика інформація про емігрантських освітніх та наукових закладах, літературі, мистецтві, друку і т.д. в Маньчжурії представлена в ювілейному випуску (№ 10) журналу «Політехнік», виданому в 1979 р. в Сідней Об'єднанням інженерів, які закінчили Харбінський політехнічний інститут.

Нечисленну групу джерел, склали емігрантські документи, опубліковані у збірниках «Російська еміграція в Маньчжурії: військово-політична діяльність (1920-1945 рр.)» та «Політична історія російської еміграції. 1920-1940 рр.».

Важливу роль відіграють джерела особового походження, видані колишніми харбінцями Ок Войнюш (Санкт-Петербург) і Грегом Гроссманном (Берклі, Каліфорнія, США), а також мемуарна література і велике коло вторинних джерел, що включає наукові монографії, автореферати дисертацій, статті вітчизняних і зарубіжних авторів.

Література

1. **Державний** архів Хабаровського краю (ДАХК). – Ф. 830. Документи Головного бюро у справах радянських емігрантів в Маньчжурської імперії. – 286 арк.
2. **ДАХК**. – Ф. 831. Особливий відділ Бінцзянського штабу Кіо-Ва-Кай. Організація Кіо-Ва-Кай
3. **ДАХК**. – Ф. 832. Матеріали Комітету з переселення в Тоогенській район – 342 арк.
4. **ДАХК**. – Ф. 849. Документи В.І. Чернишової. – 322 арк.
5. **ДАХК**. – Ф. 1127. Відділення Бюро у справах російських емігрантів на ст. Прикордонна. – 586 арк.
6. **ДАХК**. – Ф. 1128. Харбінського комітету допомоги російським біженцям. – 1865 арк.
7. **ДАХК**. – Ф. 5873. Особистий фонд І.І. Серебренникова. – 568 арк.
8. **Бендик Н.Н.** Харбинская россия в Государственном архиве Хабаровского края / Н.Н. Бендик // Россия и Китай на дальневосточных рубежах: Материалы Третьей мезкдунар. науч. конф. – Благовещенск : Амурский гос. ун-т, 2003. – С. 276.

9. Балакшин П. Финал в Китае. Возникновение, развитие и исчезновение белой эмиграции на Дальнем Востоке: В 2-х т. / П. Балакшин. – Сан-Франциско; Нью-Йорк; Париж : «Сириус», 1958-1959. – Т.1. – 1958; Т.2. – 1959.

10. Коммерческий Харбин: 1931-1932. – Харбин : «Информатор» К.И. Судниченко, Б.г.

11. Любимов Л.И. Очерки по экономике Маньчжурии / Л.И. Любимов. – Харбин, 1934.

12. Нилус Е.Х. Исторический обзор КВЖД. 1896-1923 гг. / Е.Х. Нилус. – Харбин : Изд-во Правления общества КВЖД, 1923.

Literatura

1. Derzhavnyy arkhiv Khabarovskoho krayu (DAKhK). – F. 830. Dokumenty Holovnoho byuro u spravakh radyans'kykh emigrantiv v Man'chzhurs'koyi imperiyi. – 286 ark.

2. DAKhK. – F. 831. Osoblyvyy viddil Bin'tszyanskoho shtabu Kio-Va-Kay. Orhani-zatsiya Kio-Va-Kay

3. DAKhK. – F. 832 Materialy Komitetu z pereselennya v Toohenskiy rayon – 342 ark.

4. DAKhK. – F. 849. Dokumenty V.I. Chernyshovoyi. – 322 ark.

5. DAKhK. – F. 1127. Viddilennya Byuro u spravakh rosiys'kykh emigrantiv na st. Prykordonna. – 586 ark.

6. DAKhK. – F. 1128. Kharbins'koho komitetu dopomohy rosiys'kym bizhentsyam. – 1865 ark.

7. DAKhK. – F. 5873. Osobystyy fond I.I. Serebrennykova. – 568 ark.

8. Bendyk N.N. Kharbynskaya rossyka v Hosudarstvennom arkhyve Khabarovskoho kraya / N.N. Bendyk // Rossyya y Kytay na dal'nevostochnykh rubezhakh: Materyaly Tret'ey mezkdunar. nauch. konf. – Blahoveshchensk : Amurskiy hos. un-t, 2003. – S. 276.

9. Balakshyn P. Fynal v Kytay. Voznyknovenye, razvytye y yscheznovenye beyoy emyhratsyy na Dal'nem Vostoke: V 2-kh t. / P. Balakshyn. – San-Frantsysko; N'yu-York; Paryzh : «Syryus», 1958-1959. – Т.1. – 1958; Т.2. – 1959.

10. Kommercheskyy Kharbyn: 1931-1932. – Kharbyn : «Ynformator» K.Y. Sudnychenko, B.h.

11. Lyubymov L.Y. Ocherky po ekonomyke Man'chzhuryy / L.Y. Lyubymov. – Kharbyn, 1934.

12. Nylus E.Kh. Ystorycheskyy obzor KVZhD. 1896-1923 hh. / E.Kh. Nylus. – Kharbyn : Yzd-vo Pravlenyya obshchestva KVZhD, 1923.

Коваленок С.С. Источники по истории повседневности украинцев в Китае в период японской оккупации

В статье подана база источников исследования повседневности украинцев в Китае в период японской оккупации. Проанализированы разнообразные источники по мигрантской жизни украинцев. Исследован массив неопубликованных эмигрантских документов Государственного архива Хабаровского края. Проанализированы уникальные документы Главного бюро по делам советских эмигрантов в Маньчжурской империи: приказы, распоряжения, доклады и отчеты Бюро, материалы съездов ГБРЕМ, переписка ответственных чиновников с эмигрантами и официальными лицами Японской военной миссии. Подана информация об эмигрантском правительстве, созданном японскими спецслужбами на территории оккупированной Маньчжурии.

В статье размещена информация о деятельности созданной японцами политической организации Кю-Ва-Кай. Представлены документы Харбинского комитета помощи российским беженцам: анкетные карточки беженцев, которые обратились в комитет по поводу получения вида на жительство, разного рода статистические данные, прошение о материальной помощи и трудоустройстве, данные о благотворительной деятельности комитета.

Проанализированы документы личных фондов, которые хранятся в Государственном архиве Российской Федерации: И.И. Серебренникова, В.Н. Иванова. Поданы документы и материалы архивов и библиотек США.

В статье очерчен круг использованных опубликованных источников, который включает: а) документы официального происхождения; б) эмигрантские материалы.

Ключевые слова: исторические источники, украинская эмиграция, база источников, украинцы в Китае, японская оккупация.

Kovalonok S.S. Sources on the history of Ukrainian everyday life in China during the Japanese occupation

The article represents the source base study of Ukrainian everyday life in China during the Japanese occupation. Various sources of Ukrainian migrant life have been analyzed. Immigrant unpublished documents of the State Archives of Khabarovsk Territory have been studied. The unique documents of the Main Office for Soviet immigrants in the Manchurian Empire: orders, reports and records of the Bureau, materials congresses HBREM (Main Office for Soviet emigrants), correspondence with emigrants of the responsible officials and officials of the Japanese military mission have been analyzed. Information about immigrant government established by Japanese secret services in occupied Manchuria has been given.

The article contains the information on the activities of political organization created by the Japanese Kio-Va-Kai. The article contains the documents of Harbin Committee 's assistance to refugees: personal cards of refugees who have applied to the Committee for obtaining a residence permit, various statistical data, request for financial aid and employment information about charity committee.

The documents of personal funds that are kept in the State Archive of the Russian Federation: I.I .Serebrennikov, B.H. Ivanov have been analyzed. The documents and materials from the archives and libraries of the United States: University of California (Berkeley, CA), archival library Bancroft (The Bancroft Library, Berkeley, California) have been given.

The article outlines the range of used published sources include: a) documents of official origin: acts of international policy, normative documents of the period of Japanese occupation of Manchuria (Manchukuo government published Di Guo, Kio-Va-Kai and the Bureau of Russian immigrants), the criminal investigation cases re-emigrants etc. b) emigrant materials: collections, letters, campaign materials Kio-Va-Kai and BREM (HBREM), diaries, monographs, articles, calendars, periodicals.

Key words: historical sources, the Ukrainian emigration, the source base, Ukrainians in China, Japanese occupation.